

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

บริบทชุมชน

บ้านทรายมูลตั้งอยู่ในที่ราบระหว่างหุบเขา อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอสะเมิง ประมาณ 1.5 กิโลเมตร อยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ตามระยะทางถนนประมาณ 50 กิโลเมตร จึงนับว่าเป็นชุมชนชนใกล้เมือง มีครอบครัวทั้งสิ้น 162 ครอบครัว ประชากรทั้งหมด 417 คน ขนาดครอบครัวโดยเฉลี่ยจึงเท่ากับ 2.57 คนต่อครอบครัว นับว่าเป็นครอบครัวขนาดเล็ก ในอนาคตบ้านทรายมูลจะขาดแคลนแรงงานซึ่งเป็นภาคส่วนที่สำคัญ ในจำนวนครอบครัวทั้งหมด มีเพียง 25 ครอบครัวที่มีรายได้จากภาคเกษตรมากกว่ารายได้นอกภาคเกษตร จึงถือได้ว่า ครอบครัวเพียงร้อยละ 15.43 เท่านั้นที่ประกอบอาชีพการเกษตรเป็นหลัก ที่เหลือประกอบอาชีพอื่นๆ ครอบครัวเกษตรกรมีรายได้เงินสดเฉลี่ยต่อปี 58,980 บาท มากกว่ารายได้เฉลี่ยของครอบครัวที่ประกอบอาชีพอื่นๆ ถึง 20,635 บาทต่อปี น่าจะเป็นเพราะว่าผู้ประกอบอาชีพอื่นๆ ส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้าง ที่มีรายได้ไม่แน่นอนครอบครัวในบ้านทรายมูลร้อยละ 54.32 และ 73.46 มีโทรศัพท์มือถือและตู้เย็นตามลำดับ มีค่าใช้จ่ายเป็นค่าบัตรเติมเงินโทรศัพท์มือถือและค่าโทรศัพท์บ้านปีละ 518,590 บาท หรือเฉลี่ย 266.76 บาทต่อครอบครัวต่อเดือน จึงเห็นได้ว่าครอบครัวในบ้านทรายมูลได้ปรับวิถีชีวิตเป็นวิถีชีวิตของคนในเมืองไปแล้ว ครอบครัวที่ประกอบอาชีพการเกษตรมีที่ดินครอบครัวละ 7.52 ไร่ ขณะที่ครอบครัวที่ประกอบอาชีพอื่นๆ มีที่ดินครอบครัวละ 3.18 ไร่ เป็นไปได้ว่าผู้ประกอบอาชีพอื่นๆ ได้สูญเสียที่ดินไปแล้วบางส่วน รายได้จากภาคเกษตรในชุมชนบ้านทรายมูลเท่ากับ 1,667,500 บาท ขณะที่รายจ่ายในภาคเกษตรปีละ 1,617,100 บาท โดยภาพรวมการเกษตรในบ้านทรายมูลจึงเป็นอาชีพที่ไม่มีกำไรเป็นเงินสด แต่เกษตรกรอาจจะมีรายได้จากการเกษตรในรูปของอาหารที่ใช้บริโภคในครอบครัว มีเงินออมเฉลี่ย 6,229 บาทต่อครอบครัว

ผู้ประกอบอาชีพอื่นๆของบ้านทรายมูลเพียงร้อยละ 43.07 เท่านั้นเห็นว่าควรรื้อฟื้นประเพณี เรื่องราว และประเพณีชุมชนที่หายไป ขณะที่ผู้ประกอบอาชีพหลักในภาคเกษตรเห็นควรทั้งหมด แสดงให้เห็นว่า เมื่อออกไปประกอบอาชีพนอกชุมชน สมาชิกชุมชนเหล่านี้เห็นความสำคัญของประเพณี เรื่องราว และประเพณีชุมชนน้อยลง นอกจากนี้ผู้ประกอบอาชีพอื่นๆยังมี

ความรู้พื้นบ้าน เช่น การใช้ประโยชน์จากสมุนไพร การแสดงท้องถิ่น การแกะสลัก การแพทย์พื้นเมือง (หมอเมือง) น้อยกว่าผู้ประกอบการหลักในภาคเกษตร

กระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม

การศึกษากระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม เพื่อวางแผนการพัฒนาชุมชนตามภูมิสังคมอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาบ้านทรายมูล หมู่ที่ 5 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่เน้นการมีส่วนร่วม ของคนที่อาศัยอยู่ในชุมชน โดยเฉพาะผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มาจากการเลือกตั้งและแต่งตั้ง ซึ่งประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้านทรายมูล ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน อสม. ผู้นำการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติ ที่คนในชุมชนให้ความเคารพ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงทางศาสนา ได้แก่เจ้าอาวาสวัดทรายมูล และผู้อำนวยการโรงเรียนทรายทองราษฎร์อุทิศ

นับจากก้าวแรกที่มีการพูดคุยกับชุมชน จนพัฒนาไปเป็นโจทย์และคำถามการวิจัย เป็นสิ่งที่ชุมชนได้สะท้อนให้เห็นถึงความต้องการภายใน ที่ต้องการคิดและทำในสิ่งที่ชุมชนอยากจะทำ และอยากเป็นผู้กำหนดการเปลี่ยนแปลงเอง ไม่ใช่ให้ผู้อื่นซึ่งอยู่ภายนอกชุมชนเป็นผู้กำหนดแต่เพียงฝ่ายเดียว การร่วมกันคิดแผนการพัฒนาชุมชนของตนเอง ผ่านประสบการณ์ตรง และจากการศึกษาดูงาน ชุมชนที่ประสบผลสำเร็จในการจัดการชุมชนตนเอง การหาคำตอบในหลากหลายลักษณะ การจัดเวทีให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน จนกระทั่งได้แผนการพัฒนาที่แบ่งออกเป็น 3 ด้าน ซึ่งประกอบด้วยแผนการพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน แผนการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ แผนการพัฒนาด้านสังคมวัฒนธรรมและการศึกษา และแผนการพัฒนาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งต่อมาแผนทั้งหมดได้แปลงไปสู่โครงการพัฒนา ทั้งหมด 30 โครงการ

ผลที่เกิดขึ้นในเชิงกระบวนการ พบว่าในแต่ละกิจกรรมมีความสอดคล้องและต่อเนื่องกัน โดยการดำเนินกิจกรรมแต่ละกิจกรรม เป็นการดำเนินไปภายใต้วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมดังนี้

1. สร้างความเข้าใจ ในการทำแผนพัฒนาชุมชน
2. ประชุมทีมวิจัยและกลุ่มผู้นำชุมชน
3. ศึกษาบริบทชุมชนบ้านทรายมูลในด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมและการศึกษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ศึกษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

4. ผู้นำชุมชนภายในหมู่บ้านศึกษาคุณภาพ การวางแผนพัฒนาชุมชน และการจัดการชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ
5. จัดเวทีชุมชนเพื่อคืนข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แก่ชุมชน ประมวลผลจากการศึกษาคุณภาพบ้านสามขา อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง
6. ผู้นำชุมชนร่วมกันยกร่างแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล
7. จัดเวทีชุมชนเพื่อทำประชาพิจารณ์ร่างแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล
8. จัดฝึกปฏิบัติ การเขียนและการจัดทำโครงการให้แก่ผู้นำชุมชน
9. ผู้นำชุมชนร่วมกันเขียนโครงการพัฒนาในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การศึกษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

แผนและโครงการที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม

และท้ายสุดเป็นการดำเนินการไปตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ซึ่งเป็นการแปลงแผนการพัฒนา ชุมชนบ้านทรายมูล ให้กลายเป็นโครงการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการศึกษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งการแปลงแผนการพัฒนาไปสู่การปฏิบัติดังกล่าว ทางชุมชนบ้านทรายมูลได้เริ่มดำเนินการ ให้เห็นเป็นรูปธรรมแล้วสามโครงการคือ โครงการทำแนวกันไฟฟ้า โครงการสร้างถังเก็บน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค และโครงการจัดตั้ง **วิสาหกิจชุมชน** ในส่วนโครงการที่เหลืออีก 27 โครงการ ซึ่งประกอบด้วย

โครงการด้านโครงสร้างพื้นฐานจำนวน 8 โครงการ ได้แก่ โครงการสร้างสะพานคอนกรีตข้ามน้ำแม่สะเมิง โครงการสร้างถนนเข้าพื้นที่ทำการเกษตร โครงการสร้างถังเก็บน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค โครงการสร้างคลองส่งน้ำเข้าพื้นที่ทำการเกษตร โครงการสร้างรางระบายน้ำภายในชุมชน โครงการขุดลอกลำน้ำแม่สะเมิง โครงการขยายไฟฟ้าเพื่อการเกษตร โครงการสร้างอ่างเก็บน้ำเพื่อการเกษตรและโครงการสร้างฝายกั้นน้ำแม่สะเมิง

แผนการด้านเศรษฐกิจจำนวน 6 โครงการ ได้แก่ แผนการขอเอกสารสิทธิในพื้นที่ทำการเกษตร โครงการจัดทำบัญชีครัวเรือน โครงการจัดตั้งกองทุนเมล็ดพันธุ์ข้าว โครงการปลูกพืชประกันราคา โครงการส่งเสริมการทำเกษตรทฤษฎีใหม่(เกษตรแบบพอเพียง) และโครงการสร้างโรงผลิตปุ๋ยอินทรีย์ แผนการด้านเศรษฐกิจส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร โดยตรงผ่านความเห็นชอบในเวทีประชาพิจารณ์ของชุมชน เป็นสัดส่วนน้อยกว่าแผนการด้านโครงสร้างพื้นฐาน ด้านสังคม วัฒนธรรมและการศึกษา และด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม น่าจะ

เป็นเพราะว่าแผนการด้านเศรษฐกิจส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร เป็นประโยชน์โดยตรงกับผู้ประกอบอาชีพด้านการเกษตร ที่มีสัดส่วนน้อยลงในชุมชนบ้านทรายมูล

โครงการด้านสังคม วัฒนธรรมและการศึกษา จำนวน 6 โครงการ ได้แก่ โครงการสอนการแสดงพื้นบ้านให้แก่เยาวชนภายในหมู่บ้าน โครงการรวบรวมความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรภายในหมู่บ้าน โครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวภายในหมู่บ้าน โครงการฟื้นฟูชนบทธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น เช่นการแต่งกาย การแห่ไม้ค้ำ การเลี้ยงผีเสื้อบ้าน เป็นต้น โครงการจัดหาทุนการศึกษาให้แก่เยาวชนและนักเรียนภายในหมู่บ้านและโครงการส่งเสริมเยาวชนด้านธรรมะ เช่นฟังเทศน์ในวันสำคัญทางศาสนา กิจกรรมพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เป็นต้น

โครงการด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จำนวน 7 โครงการ ได้แก่ โครงการสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น โครงการปลูกป่าต้นน้ำลำธาร โครงการบวชป่า โครงการสืบชะตาแม่น้ำ โครงการแบ่งแนวเขตป่า (A B C) โครงการทำสัตยาบันการอนุรักษ์ป่าภายในหมู่บ้าน และโครงการกำหนดเขตอนุรักษ์สัตว์น้ำภายในหมู่บ้าน

ซึ่งทั้ง 27 โครงการ จะมีการดำเนินการต่อไปในอนาคต กิจกรรมทั้งหมดที่กล่าวมา ได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม อันนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของชุมชนได้อย่างตรงจุด ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการพัฒนา ที่เป็นไปตามภูมิสังคมของบ้านทรายมูลอย่างแท้จริง

อภิปรายผล

ตามแนวคิดของเสรี พงศ์พิศ (2549:94-101) ได้กล่าวถึงแผนแม่บทชุมชนคือแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ที่ชุมชนร่วมกันพัฒนาขึ้น โดยกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้ให้เข้าใจศักยภาพที่ “ทุน” ที่แท้จริงของตนเอง และพบแนวทางไปสู่การพึ่งตนเอง ซึ่งองค์ประกอบในการทำแผนแม่บทชุมชน ประกอบด้วย

1. ตำบล (หมู่บ้านทุกหมู่) ซึ่งตำบลเป็นขนาดที่พอเหมาะพอดี สำหรับการบริหารจัดการชีวิตของชุมชน มีองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นกรอบการร่วมมือกับรัฐ
2. คน (คนในชุมชนและนอกชุมชน)
3. เวทีการเรียนรู้ (ทั้งในและนอกหมู่บ้านตลอดทั้งในและนอกตำบล)
4. ข้อมูล (สำรวจ วิเคราะห์ สังเคราะห์)
5. เครื่องมือ วิธีการ (ใช้หลักประชาธิปไตย)
6. แผน (แผนแม่บทชุมชน ยุทธศาสตร์ชุมชน)

กลุ่มเป้าหมายคือตัวแทนของแต่ละหมู่บ้านเป็นคณะทำงานแม่บทชุมชนตำบล โดยเลือกหมู่บ้านละ 3-5 คน ตามขนาด จำนวนรวมทั้งตำบลไม่ควรเกิน 50 คน คณะทำงานแม่บทชุมชนระดับตำบลนี้ จะเป็นแกนนำสำคัญเพื่อการดำเนินงานในหมู่บ้านของตนเอง และทุกเดือนจะนำข้อมูล นำผลที่ได้รับไปนำเสนอต่อที่ประชุม คณะทำงานตำบลและเวทีเตรียมต่อไป ซึ่งขั้นตอนการดำเนินการทำแผนแม่บทชุมชนมี 7 ขั้นตอน ประกอบด้วย

ขั้นตอนที่ 1 การเตรียมการ (เตรียมนักวิจัยชุมชน เตรียมชุมชน)

ขั้นตอนที่ 2 เปิดโลกแห่งการเรียนรู้ ทำความเข้าใจวิธีการ

ขั้นตอนที่ 3 นำข้อมูลรายรับ รายจ่าย หนี้สินมาวิเคราะห์

ขั้นตอนที่ 4 นำข้อมูลทรัพยากรมาวิเคราะห์

ขั้นตอนที่ 5 นำข้อมูลการไปศึกษาดูงานมาวิเคราะห์

ขั้นตอนที่ 6 นำแผนแม่บทหมู่บ้านมาร่างระดับตำบล

ขั้นตอนที่ 7 ประชาพิจารณ์ระดับตำบล

และท้ายสุดเป็นการแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ ซึ่งประกอบด้วยแนวทาง 4 ประการคือ

1. การจัดลำดับความสำคัญและความเป็นไปได้ของแผนงาน โครงการและกิจกรรม
สู่ระบบเศรษฐกิจชุมชน

2. วิเคราะห์ความเป็นไปได้ทางธุรกิจ การลงทุน ร่วมทุนการผลิต การบริโภค
การตลาดและการจัดการ โดยรวม

3. การฝึกอบรมด้านวิชาการ เทคนิคและการจัดการ

4. การจัดองค์กรภายในและการประสานกับองค์กรภายนอก

ซึ่งการทำแผนแม่บทชุมชนที่กล่าวมา มีความเหมือนและมีความต่างจาก
แผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล กล่าวคือ

ขอบเขตการทำแผน แผนแม่บทชุมชนเป็นการทำระดับตำบล ในขณะที่
แผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูลเป็นระดับหมู่บ้าน

เป้าหมายของการทำแผนพบว่า การทำแผนแม่บทชุมชนเพื่อให้ได้แผนพัฒนาด้าน
เศรษฐกิจและสังคม ในขณะที่แผนพัฒนาบ้านทรายมูลเพื่อให้ได้แผนพัฒนาด้าน โครงสร้างพื้นฐาน
เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการศึกษา และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

คนทำแผน แผนแม่บทชุมชนได้คัดเลือกตัวแทนหมู่บ้านละ 3-5 คน รวมกันทั้ง
ตำบลไม่เกิน 50 คน ส่วนแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล ได้คัดเลือกผู้นำการเปลี่ยนแปลงบ้าน
ทรายจำนวน 25 คน ซึ่งประกอบด้วยผู้นำที่มาจาก การเลือกตั้ง/แต่งตั้ง ผู้นำธรรมชาติ เจ้าอาวาส
วัดทรายมูลและผู้อำนวยการโรงเรียนทรายทองราษฎร์อุทิศ (บ้านทรายมูล)

เครื่องมือที่ใช้ทำแผน แผนแม่บทชุมชนใช้เวทีการเรียนรู้และการทำบัญชีครัวเรือน ส่วนแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูลเวทีการถอดบทเรียน ใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก ใช้เทคนิคการทำ Focus Group Mind Map Future Search Conference (F.S.C.) SWOT analysis และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม

การแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ แผนแม่บทชุมชนมีการจัดลำดับความสำคัญและความเป็นไปได้ของแผน มีการวิเคราะห์ความเป็นไปได้ทางธุรกิจ การฝึกอบรมด้านวิชาการ การจัดองค์กรภายในและการประสานกับองค์กรภายนอก ส่วนแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล มีการจัดลำดับความสำคัญและความเป็นไปได้ของแผนตลอดทั้งมีการประสานกับองค์กร รายละเอียดดังตาราง 30

ตาราง 30 เปรียบเทียบแผนแม่บทชุมชนและแผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล

รายการ	แผนแม่บทชุมชน	แผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล
1.ขอบเขตการทำแผน	ระดับตำบล	ระดับหมู่บ้าน
2.เป้าหมายการทำแผน	เพื่อให้ได้แผนพัฒนาด้าน -เศรษฐกิจ -สังคม	เพื่อให้ได้แผนพัฒนาด้าน -โครงสร้างพื้นฐาน -เศรษฐกิจ -สังคม วัฒนธรรมและการศึกษา -ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
3.คนทำแผน	ตัวแทนหมู่บ้านละ 3-5 คน รวมกันทั้งตำบลไม่เกิน 50 คน	ผู้นำการเปลี่ยนแปลงบ้านทรายมูล จำนวน 25 คน
4.เครื่องมือที่ใช้ทำแผน	-เวทีการเรียนรู้ -การทำบัญชีครัวเรือน	-เวทีการถอดบทเรียน -ใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก -ใช้เทคนิคการทำ Focus Group - Mind Map -Future Search Conference (F.S.C.) - SWOT analysis -การสังเกตแบบมีส่วนร่วม

ตาราง 30 (ต่อ)

รายการ	แผนแม่บทชุมชน	แผนพัฒนาชุมชนบ้านทรายมูล
5.การแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ	-มีการจัดลำดับความสำคัญและความเป็นไปได้ของแผน มีการวิเคราะห์ความเป็นไปได้ทางธุรกิจและ ฝึกรอบรมด้านวิชาการ การจัดองค์กรภายในและการประสานกับองค์กรภายนอก	-มีการจัดลำดับความสำคัญและความเป็นไปได้ของแผน มีการประสานกับองค์กรภายนอก

ข้อเสนอแนะ

1. จากการวิจัยซึ่งเป็นการแก้ไขปัญหาที่ตรงจุด และตรงกับความต้องการของชุมชนบ้านทรายมูล โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม การวิจัยชุดนี้เป็นเหมือนเครื่องมือหนึ่ง ที่ช่วยให้ ชุมชนมีการจัดเรียงข้อมูลด้านการพัฒนา ซึ่งบางส่วนทางชุมชนได้มีการพูดคุยมาในระดับหนึ่งแล้ว ให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น และข้อมูลส่วนใหญ่ซึ่งถือว่าเป็นนวัตกรรมทางความคิดของชุมชน ซึ่งชุมชนได้ช่วยกันรังสรรค์ให้เกิดขึ้น แผนพัฒนาและโครงการพัฒนาด้านต่างๆ จะเกิดขึ้นไม่ได้เลยหากขาดซึ่งความร่วมมือ ร่วมใจของคนในชุมชน ตลอดจนองค์กรภายนอกที่ให้การสนับสนุน อาทิเช่น ด้านงบประมาณที่เกินกำลังความสามารถของคนในชุมชน โดยเฉพาะโครงการพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน ที่จำเป็นต้องได้รับการหนุนเสริมจากภาครัฐ ดังนั้นชุมชนโดยเฉพาะผู้นำการเปลี่ยนแปลง ต้องเป็นผู้เชื่อมประสานที่ดี ถึงจะทำให้โครงการพัฒนาต่างๆ สามารถขับเคลื่อนไปได้อย่างมีพลัง จากการที่ผู้วิจัยได้มีโอกาสสัมผัส และอยู่ทำงานร่วมกับชุมชนบ้านทรายมูลมาหลายปี โดยเฉพาะช่วงการทำวิจัย ทำให้ได้ทราบข้อมูลบางประการ ที่อาจจะมีความกระทบต่อการผลักดันโครงการพัฒนาต่างๆ ให้เกิดขึ้นเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะปัญหาด้านการครองชีพของคนในชุมชน ซึ่งนับวันรายได้อาจจะน้อยลงเรื่อยๆ โดยเฉพารายจ่ายซึ่งมีมากกว่ารายได้เสมอ และเกิดกับคนส่วนใหญ่ในชุมชน ทั้งนี้เนื่องจากการพัฒนาจะเกิดขึ้นได้ คนในชุมชนต้องมีความพร้อมทั้งทางร่างกายและจิตใจ การพัฒนาถึงจะประสบผลสำเร็จ ดังนั้นอาจเป็นโจทย์หนึ่งที่ชุมชนจะได้ช่วยกันคิด วิเคราะห์ และหาทางออกร่วมกันต่อไป

2.โครงการพัฒนาทั้งสี่ด้าน ซึ่งประกอบด้วย โครงการด้านโครงสร้างพื้นฐาน โครงการด้านเศรษฐกิจ โครงการด้านสังคม วัฒนธรรม การศึกษา และโครงการด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นโครงการที่เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และผ่านการทำประชาพิจารณ์ ซึ่งหน่วยงานของรัฐหรือองค์กรพัฒนาเอกชน ควรจะมีการหนุนเสริมด้านงบประมาณ เทคโนโลยี การจัดการองค์ความรู้ ตลอดจนความรู้ที่สามารถนำไปแก้ไข ปัญหาในชุมชน สามารถประสานงานกับชุมชน โดยเฉพาะผู้นำการเปลี่ยนแปลง เพื่อต่อยอดโครงการพัฒนาด้านต่างๆได้

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยครั้งนี้เป็นเพียงจุดเริ่มต้นของชุมชนบ้านทรายมูล ซึ่งประเด็นที่ชุมชนให้ความสนใจ สามารถที่จะพัฒนาต่อไปเป็นงานวิจัย ที่จะช่วยขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่นได้ สามารถแบ่งได้ 4 ด้าน ซึ่งประกอบด้วย

1. ประเด็นด้านโครงสร้างพื้นฐานในชุมชน ซึ่งผู้ที่ทำการวิจัยต่อสามารถศึกษา ถึงการได้มาซึ่งความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอก โดยเฉพาะการได้รับการสนับสนุนด้าน งบประมาณ วิธีการที่ชุมชนใช้ ตลอดจนทั้งปัญหาได้รับการแก้ไขให้สำเร็จลุล่วงได้อย่างไร

2. ประเด็นด้านเศรษฐกิจ ส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับการใช้จ่าย รายได้ หรือแม้แต่ หนี้สิน ที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งถ้าหากมีการเจาะลึกลงไป ก็จะสามารถเห็นและอธิบายปรากฏการณ์ ที่เกิดขึ้นได้ ซึ่งผู้ที่ทำการวิจัยต้องมีการสื่อสาร ให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับชุมชน เนื่องจาก ประเด็นด้านเศรษฐกิจเป็นประเด็นที่อ่อนไหว โดยเฉพาะการถามถึงเรื่องการเงินหนี้

3. ประเด็นด้านสังคม วัฒนธรรมและการศึกษา เป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการอยู่ ร่วมกัน ความรู้สึกร่วมกัน จิตวิญญาณตลอดทั้งการพัฒนาตน ซึ่งถ้าหากมีการศึกษาที่ดี ก็จะทำให้ การวิจัยที่ชุมชนบ้านทรายมูลมีคุณค่ามากยิ่งขึ้น

4. ประเด็นด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เนื่องจากชุมชนบ้านทรายมูล มีสินป่าอยู่ล้อมรอบหมู่บ้าน ดังนั้นจึงมีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับป่าให้ได้ศึกษาวิจัยต่อได้มากมาย แต่ ทั้งนี้ผู้วิจัยต้องไม่ลืมว่า การวิจัยต้องตั้งอยู่บนฐานการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งถ้าหากชุมชนเห็น ความสำคัญระดับการมีส่วนร่วมอย่างมากตาม

ท้ายสุดงานวิจัยจะมีคุณค่าไม่ได้เลย หากเป็นงานวิจัยที่ไม่ได้แก้ไขปัญหาหรือ ไม่ได้ตอบโจทย์หรือข้อสงสัยของชุมชนที่ได้ทำการศึกษา